

Bárka

XXX. 2022/IV.

Bárka

IRODALOM, MŰVÉSZET, TÁRSADALOMTUDOMÁNY

GYÓRI LÁSZLÓ: Az évad belsejében, A puszta fal ■ **MARKÓ BÉLA:** Honvágó ■ **TŐZSÉR ÁRPÁD:** Bagolyköpet ■ **KOPRIVA NIKOLETT:** Hét születés ■ **FEHÉR BÉLA:** Meghívás karóba húzásra ■ **BANNER ZOLTÁN:** Születésnapomra ■ **ECSÉDI ORSOLYA:** Ciklus ■ **GRECSÓ KRISZTIÁN:** Két karakter ■ **ACSAI ROLAND:** Fapados, Az öröklétről ■ **KISS LÁSZLÓ:** A titok ■ **KUSTÁR GYÖRGY:** Jákó ■ **MIKLYA ZSOLT:** Színrejtő ■ **TANULMÁNYOK ÉS MÁS ÍRÁSOK:** az első és második világháborúkról, valamint a felújított szabadkígyósi kastélyról ■ **MÁRTON LÁSZLÓ:** Nibelungok (II./3. felvonás) ■ **KRI-TIKÁK:** Ács Margit, Tózsér Árpád, Smíd Róbert, Pataki Tamás, Ilyés Krisztinka könyveiről

T A R T A L O M

3	GYÓRI LÁSZLÓ	
	A puszta fal, Dzsungel, Az évad belsejében	versek
7	MARKÓ BÉLA	
	Honvág, Ahonnan hiányzunk, Az utolsó szó	versek
10	TŐZSÉR ÁRPÁD	
	Bagolyköpet, A vasaló, Ernestus úr a kórházban	versek
12	KOPRIVA NIKOLETT	
	Hét születés, Labirintus a kertben	versek
16	FEHÉR BÉLA	
	Meghívás karóba húzásra	regényrészlet
19	ESZTERÓ ISTVÁN	
	Jézus DNS-e	vers
20	SZAUER ÁGOSTON	
	Expedíció, Valami, Feketén, Határ, Post scriptum	versek
22	BANNER ZOLTÁN	
	Születésnapomra	vers
24	ECSÉDI ORSOLYA	
	Ciklus, Nyócvanadik szonett, Újraindítás	versek
27	GRECSÓ KRISZTIÁN	
	Két karakter	regényrészlet
30	ACSAI ROLAND	
	Fapados, A szél veszi kölcsön, Szabad ügyis, Nem nagy ügy, Bagolyvisszhang, Az öröklétről	versek
34	STANKOVICS MARIANNA	
	Balkán, Költők	versek
36	BÁNFAI ZSOLT	
	Analgetica, Dohányzósziget, A középső hajó titkai	versek
38	SZILÁGYI ANDRÁS	
	Az „Emberök vidékei” ciklusból: Őriztem a képet, Benyitottam a konyhába, Engem ne, ne..., Isten sem önmagát nézi	versek
41	KISS LÁSZLÓ	
	A titok	novella
45	BENYÓ TAMÁS	
	Azután, Tanulság	versek
47	BALI ANIKÓ	
	Osztatlan közös, A peronon, Tavalyi méz, Költözés	versek
49	BÁLINT TAMÁS	
	Máj hagymalekvárral: 37, 38, 39	versek
51	KUSTÁR GYÖRGY	
	Jákób	vers

▶	53	MIKLYA ZSOLT	Színrejtő, Bors néni beszélget a sajtot megkívánó rókával, Bors néni beszélget a közmunkásokkal	versek
▶	56	HALÁSZ BÁLINT	Ferenc, az akaratos esernyő, Hal János	gyerektörténetek
▶	61	PUSZTAI ILONA	Mesélő állatvilág – Egressy Zoltán: <i>Piszke papa meséi</i>	kritika
MŰHELY				
▶	63	GÖMÖRI GYÖRGY	A szakadék szélén	tárca
▶	65	BANNER ZOLTÁN	Csak egy éjszakára...	tárca
▶	67	SZÉNÁSI ZOLTÁN	Háborús valóságvonatkozások és szövegközi kapcsolatok – <i>Babits Mihály Húsvét előtt című verséről</i>	tanulmány
▶	73	POLLMANN FERENC	Száz év elmúlt: a Nagy Háború és a nagyvilág – <i>Szalay-Berzeviczy Attila: A Nagy Háború százéves nyomában Szarajevótól Trianonig</i>	recenzió
▶	76	KARKÓ ÁDÁM	A művészet különböző parcellái emlékezetre bírnak bennünket – <i>Beszámoló A II. világháború kulturális emlékezete című konferenciáról</i>	
▶	80	BENCSIK ORSOLYA	Lejegyezhető-e a nyers valóság? – Közelítések egy horvát dokumentarista regény délszláv háborús reprezentációjának a bemutatásához	tanulmány
*				
▶	87	TÓTH G. PÉTER	'W'endégségben Wenckheiméknél. Lokális legendák és globális nézőpontok az ókígyósi Wenckheim-kastély megújulásához	tanulmány
SZÍNHÁZ				
▶	103	MÁRTON LÁSZLÓ	Nibelungok – Második rész: Kriemhild bosszúja (3. felvonás)	dráma
FIGYELŐ				
▶	111	MÁRKUS BÉLA	Vezekléstörténet – Ács Margit: <i>Élet a purgatóriumban</i>	kritika
▶	117	SMID RÓBERT	Ráhallgatni és nem elhallgatni – <i>Tózsér Árpád: Suttogások a sötétben</i>	kritika
▶	120	PÁL-LUKÁCS ZSÓFIA	„Egy új diszkurzív tér” – <i>Smid Róbert: A grammatika érzéketlensége</i>	kritika
▶	123	BARÁTH TIBOR	Posztmodern mese vagy abszurd parabola? – <i>Pataki Tamás: Elvásik a török félhold</i>	kritika
▶	126	BUDAY BÁLINT	Álom és/vagy költészet – <i>Illyés Krisztinka: Papírcsillag</i>	kritika

▶ BENCSEK ORSOLYA

Lejegyezhető-e a nyers valóság?

Közelítések egy horvát dokumentarista regény délszláv háborús reprezentációjának a bemutatásához

A huszadik század végi horvát prózairodalom egyik tendenciája (az autobiografizmus, majd később a poszttraumatikus próza mellett), a dokumentarizmus (ami „olyan irodalmi stratégia, amelyben a faktográfiai valóság esztétikai tényé alakul át”¹) a (közel)múlta (konkrétan a kilencvenes évek etnikai, a fals narratívákban: honvédő! háborújára) való emlékezéstől, vagyis a valóság elfedésétől, elferdítésétől és az utólagos manipulációktól való félelemben gyökereszik. Éppen ezért ezek a dokumentarista írók (Dubravka Oraić Tolić tanulmányában Alenka Mirković, Ratko Cvetnić, valamint bizonyos megkötésekkel Nedeljko Fabrio és Slavenka Drakulić nevét emeli ki) egyfajta „prevenció”-ként élik meg „a nyers valóság lejegyzését”, hiszen úgy vélik, a dokumentálás által „megakadályozhatják, hogy az elkövetkezendőkben a történelmi tények tolmácsolását ideológiai erőszak irányíthassa.”² Anélkül, hogy relativizálni szeretném a délszláv háború borzalmairól írottakat, csak jelezném, a posztmodern, analitikus, narrativista történetfelfogás (például Frank Ankersmit vagy Hayden White) teorémái nyomán kérdésként merülhet fel, hogy a szerzők mennyire képesek hitelesen (mind az irodalom, mind a történelem *igazsága* szerint) dokumentálni a történéseket, milyen irodalmi, történet-

írói, zsurnalisztikai eszközökkel és/vagy morális kategóriák mentén reflektálnak saját perspektívájukra, illetőleg hogyan képesek a forrásokat, dokumentumokat, tényeket feldolgozni, az irodalom rendszerébe strukturálni. Egyáltalán – „meg lehet-e (...) írni mindazt, ami történt”³, sőt – ahogy Theodor Adorno nyomán a szlovén Mitja Velikonja kultúrtörténész fogalmaz – „lehet-e verset írni Srebrenica után”⁴?

Értekezésemben a Horvátországban 1992-ben hazafiatlansággal megvádolt, ezért Svédországba emigrált író, Slavenka Drakulić 2004-ben megjelent (magyarul 2005-ben adta ki a pécsi Jelenkor Kiadó Csordás Gábor fordításában), *A légynek sem ártanának* című dokumentumregényét vizsgálom, miközben két vajdasági magyar prózakötetre (Végel László *Exterritórium* című esszéregényére és Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című regényére) is kitékintek, melyek – akárcsak a horvát mű – többek között a délszláv háborúval kapcsolatos hazug győzelmek és a meghamisított történelmek narratívájával kívánnak erőteljesen leszámolni. Igaz, hogy Drakulić a háborús bűnösök hágai felelősségre vonásával foglalkozó, a hazafiasság kérdését, valamint a történelmi igazságot és igazságszolgáltatást tematizáló, az elkövetők perspektívájába is behelyezke-

1 Oraić Tolić, Dubravka: A valóság kihívása. A horvát próza attraktivitása a 20. és 21. század fordulóján (Medve A. Zoltán ford.), Tiszatáj, 2008/6, 51.

2 Uo.

3 Szerbhorváth György, Háború, irodalom – háborús irodalom a vajdasági irodalomban (1991–2005), *Regio*, 2005/3, 119.

4 Vö. Velikonja, Mitja, Lehet-e verset írni Srebrenica után? – Kulturális reflexió a jugoszláviai nyolcvanas évekre, *Regio*, 2021/3, 19–44.

dő non fiction-regényében a lejegyzés évekké később történik, illetve a szövegtérben a fikció és a valóság közötti transzgressziók figyelhetőek meg, mégis a múlttagadással szembenő, számadó intenciója (dokumentálás, tanúságtétel, prevenció) megegyezik a horvát dokumentarizmust képviselő művekkel. Sőt Medve A. Zoltán egyenesen a dokumentarizmus (a valóság in statu nascendi) mint irodalmi stratégia reprezentáns képviselőjeként tárgyalja Drakulić munkásságát, akitől már 1995-ben magyarul is olvashattuk a délszláv háborúval és háttérével kapcsolatos „tárca-esszé-novellákat” tartalmazó *Balkán expressz – Képek a délszláv háborúból* című könyvét (Gállos Orsolya fordításában jelentette meg a budapesti Officina Nova).⁵ E mű kapcsán írja Medve A. Zoltán – Andrea Zlatar a női önéletrajzi szövegekről megfogalmazott koncepcióját („saját maga dokumentálásánál a szubjektumnak néha magának kell létrehoznia a saját nyelvét, »hogy ezen keresztül el tudja mesélni a saját magáról szóló történeteket [...] sajátjává tudja tenni sorsát és történetét. [...] A múltból való beszéd így tehát nem annak összessége, ami megtörtént, hanem a múltba való beavatkozás.«⁶) továbbgondolva –, hogy habár a dokumentarista, illetőleg autobiografikus elemeket használó Drakulić saját nyelvet nem is hoz létre, de a dokumentáláshoz kötődő problémákat a *Balkán expressz* erősen közvetíti. Mint ahogy Medve A. írja: „a jelen dokumentálása, amely jelen a dokumentálás pillanatában máris múlttá vált, megóvhat ugyan az emlékezet konfiskációjától, de egyúttal könnyen deformálhatja is az eseményeket.”⁷ Így, jelzi a média szerepe kapcsán Drakulić, „[a] dokumentálásból [...] a halál perverzciója, pornográfiája lesz.”⁸

A légynek sem ártanának írója elsősorban zszurnalista, aki tehát tisztában van médiumának hátrányaival, veszélyeivel, de előnyeivel is. Művének hágai pereket figyelemmel kísérő én-elbeszélőjének fontos álláspontja, hogy a második világháború nyomai és a jugoszláv történelemkönyvek, a partizánfilmek, a megmáskított, elferdített családi történetek által megismertetett, megtanult múlt, vagyis a tények helyett a legendák, a történelmi igazságként előadott hazugságok és csalások vagy az omerta, a közös történelem hiánya, a történelem helyett a „poros képek”, a „véres történetek” által megkreált emlékezés s az erre épített propaganda együttesen szerepelnek a délszláv háború kitörésének indítékai között.⁹ Ez a meglátás a magyar olvasó számára elsődlegesen Végel László műveiből, különös tekintettel a délszláv háború idején írt esszéiből (például az 1995-ben megjelent *Wittgenstein szövevszéke* című esszénaplóból, illetőleg a 2000-ben kiadott *Exterritórium – Ezredvégi jelenetek* című esszéregényből) lehet ismerős. Fontos megjegyezni, hogy a kilencvenes években Végel tudatosan, egy határhelyzetre reagálva, a háborús kataklizma és az alkotói légszomj miatt választja a monologizálás és cselekménytelenség helyett a narráció, a próza, az emlékezés és a napló felé elmozduló esszéformát. A regényíró kisebbségi léthelyzetének következményeként – mint ahogy Bányai János megállapítja – az esszé teljesen a regény helyére lép, tehát nem pusztán beépül annak műfájába, hanem „a regényírás irodalmi és nemcsak irodalmi feltételei[nek az] elnehezül[ése] vagy ellehetetlenül[ése]”¹⁰ miatt helyettesíti azt.¹¹ *Az Exterritórium* című autobiografikus esszéregényben tehát – Drakulić írói módszeréhez hasonlóan – a történelmi mélystruktúra feltárá-

5 Lásd Medve A. Zoltán, *Kontextusok és annotációk. Adalékok az újabb horvát próza történelmi-komparatív vizsgálatához*, Bp., Kijárat, 2009, 110–120.

6 I. m., 112.

7 Uo.

8 Uo.

9 Pl. „És minél többet gondolkodom a dologról, annál inkább meggyőződésemmé válik, hogy az ő [ti. az apja] hallgatása és az 1939–1945 közötti események hivatalos változata együttesen tették lehetővé ezt a legutóbbi háborút.” – Drakulić, Slavenka, *A légynek sem ártanának* (Csordás Gábor ford.), Pécs, Jelenkor, 2005, 8.

10 Végel László, *Két tükör között – Időírás irodalommal*, Zenta, zEtna, 2016, 126.

11 Bányai János, *Az esszé: útban az elbeszélés felé = Uő., Egyre kevesebb talán*, Újvidék, Forum, 2003, 5–13.

sa vezet el a regényírás jelenében zajló délszláv háborús állapotok megértéséhez. Ahhoz tudnillik, hogy „a történet, amelynek részese voltál, nemcsak az újabb kori háborúról szólt, hanem azokról a régebbiekről is, amelyekre nem emlékszel, amelyet szüleid, nagyszüleid vészeltek át, amelyek sohasem fejeződtek be. Nem zárták el jól a csapatot, fortyogott benne, majd lassan csepegni kezdett belőle a lé. Most már: nem lehet elzárni. Évtizedek múltak el, berozsdásodott, minden tönkrement, nemzedékek sora mímelte előttem, hogy nem maradt erejük befejezni egy háborút se. Noha rendre akadtak győztesek és vesztesek, a többi szóra sem érdemes. Valahol kiosztották a kártyát. Ez a meghatározó. A győztesek a kelletténél jobban elbízták magukat, a vesztesek pedig bűnhődtek, mintha a háború tényleg befejeződött volna.”¹²

Drakulić a személyes és a nyilvános, az autobiografikus és a biografikus, a fikcionális és dokumentáris, valamint az értelem, a szigorú logika és az érzelem (Medve A. Zoltán koncepciójában a női irodalom differencia specifikája „az érzelmek direkt vállalása”¹³) közötti transzgressziók közepette leplezi le az ex-jugoszláv nemzet tragédiáját és a szerbek/horvátok/bosnyákok kollektív bűnösségének/ártatlanságának az állítása helyett a felelősségvállalásra, majd a szembenézésre hívja fel a figyelmet: „egy egész nemzet nem tekinthető felelősnek a háborús bűnökért, politikai és erkölcsi értelemben egyaránt.”¹⁴

A horvát emigráns szerző non-fiction regényébe beépülnek az író-elbeszélő saját (gyermekkori) emlékei, tapasztalatai, családjának történetei, miközben a hágai bírósági pereket (személyes jelenléttel is) nyomon követve egyrészt reflektál a brutalitásokra, kommentálja, interpretálja a hazugságokat, feltárja a volt Jugoszlávia történelmi, vallási és kulturális hátterét és benne a nők helyzetét. Másrészt az elhangzottak, a tanúvallomások, beszámolók

alapján rekonstruál, cselekményesít, azaz fikcionalizál eseményeket. Harmadrészt az elkövetők, a bűnösök démonizálása helyett nagyon is emberi karakterüket, személyes vonásaikat, mindennapiságukat emeli ki. Drakulić ily módon nem a bűnösök vagy a bűnök megítélését relativizálja, hanem (azáltal, hogy az olvasóhoz közelebb hozza őket, intimebbé teszi, illetve az, hogy nem az áldozatok, hanem a bűnelkövetők, a vádlottak nézőpontjából narrativizál) éppen a *gonosz banalitására* hívja fel a figyelmet. A délszláv háború ezen dokumentarista reprezentációja tehát arra figyelmeztet, hogy bárki lehet a bűnös: a jóképű, az illedelmes, a szomszéd, a barát vagy a családi hozzátartozó. A nacionalista ideológiák, a manipulatív hazugságok, a módszeres történelemhamisítás és végül a háború nemcsak a bűnös hajlamúakat, hanem bárkit gyilkossá, erőszakolóvá, harácsolóvá stb. tehet, akárcsak áldozattá, miközben maga a bűnös is lehet egyben áldozat.

A vajdasági magyar irodalomban megrázó módon Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című, 2015-ben a Magvető Kiadónál megjelent fikciós regényében tárja fel a bűnös áldozatiság létmódját és feldolgozhatatlan tapasztalatait, melyhez kapcsolódik az emlékezés örökös jelenléte, a felejtés lehetetlensége. Danyi egy nem közép-európai, hanem balkáni Odüsszeia labirintusszerkezetében, egy poszttraumatikus szubjektum (egykor etnikai tisztogatásokat végző, később az eltaposott állatokat az úttestről eltisztítóként, azaz dögeltakarítóként dolgozó férfi) narrációján keresztül gondolja újra a térségét, a hazát mint a feldolgozhatatlan bűn, a trauma locus-át. Ex-jugoszláv „bűnös áldozata” éppen abból a jótékony, aktív feledékenységből (a „pozitív gátlóképességből”) nem részesülhet, mely – mint írja Friedrich Nietzsche az *Adalék a morál genealógiájára* című művében – a tudat számára helyet adhat az újnak (az irányításnak, az előrelátásnak, a döntésnek).¹⁵ A felejtés fela-

12 Végel László, *Exterritorium – Ezredvégi jelenetek*, Bp., Noran Libro, 2000, 9.

13 Medve A., i. m., 112.

14 Drakulić, i. m., 159.

15 Nietzsche, Friedrich, *Adalék a morál genealógiájához* (Romhányi Török Gábor ford.), Bp., Holnap, 1996, 59.

data, hogy az átélt tapasztalatok, mindaz, amit „mintegy magunkba fogadunk, az az emésztés állapotában [...] éppen olyan kevésbé tudatosuljon, mint a test asszimilációjának sokrétű folyamatában a fizikai táplálék megemésztése”.¹⁶ „A feledékenység nélkül nincs boldogság, vídamság, remény, büszkeség, vagyis egyszerűen nincs jelenünk.”¹⁷ Danyi narrátorának traumatikus emlékezete miatt az átéltek megemésztése válik problémássá, ami a labirintusszerkezetben kanyargó, beleként működő hosszú mondatok fortyogásában, az úton levő antihős szelentéseiben is hangot kap. A vajdasági szerző azonban, Drakulićtal ellentétben módszeresen nem fókuszál a mézárásokban vezető szerepet betöltőkre, egyedül a srebrenicai genocídium fő felelősét (és a Sarajevó elleni ostrom vezetőjét) idézi meg *A természetgyógyász* című fejezetében. A háborús traumák gyomor- és bélpanaszokban való előtörése ellen, a gyógyulás reményével Danyi antihős-narrátora a szerb fővárosban egy természetgyógyászt is felkeres, a szöveg ironikus módon játszik rá arra, hogy utóbbi alakjában az olvasó a Szerbiában a hágai törvényszék előtt tizenhárom évig természetgyógyászként bujkáló boszniai szerb háborús bűnöst, Radovan Karadžićot, a boszniai Szerb Köztársaság egykori elnökét fedezi majd fel, aki valóban – mint ahogy a korabeli média beszámolt róla – alternatív gyógyításhoz kötődő tevékenységet folytatva, nagy szakállat növesztve rejtőzködött egészen 2008-ig. A gyilkosok tehát még mindig köztünk vannak, sőt tőlük kérünk segítséget, jelzi a tényelemeket mozgósító, referenciális olvasattal apelláló szöveghely, mely a felismerésre, valamint a múltra való emlékezés tudatosítására is felszólít.

A srebrenicai mézárások reprezentációjára *A légynek sem ártanak* ugyancsak kísérletet tesz, azonban Karadžić nem kap külön fejezetet, mindössze Ratko Mladićtal (a szerb erők főparancsnokával, a srebrenicai genocídium másik fő felelősével) kapcsolatos összefüggés-

ben jelenik meg néhány mondat erejéig. Mladićról Drakulić *Az istenek büntetése* című tizenegyedik fejezetben ír „főszereplőként” – habár regényének megírása idején mind Mladić, mind Karadžić még szabadlábban bujkált, mindketőtjüket népirtással, emberiség ellen elkövetett bűntettel stb. vádolt (és majd később életfogytiglani börtönbüntetésre is ítélte) a nemzetközi törvényszék. Mladić „mellékalakként” Karadžić mellett *A gonosz diadala* című hetedik fejezetben kap szerepet, ahol a már a nemzetközi törvényszék elé állított Radislav Krstić (a Szerb Köztársaság Hadseregének tábornoka, az első háborús bűnös, akit a hágai törvényszék genocídium vádjával elítélte) elleni tárgyalásokról számol be az író-narrátor, miközben egyértelműen (de felmentés nélkül) súlyozódik, hogy Krstić Mladić parancsait követte. *Az egy nap Dražen Erdemović életében* pedig a fejezet címadó szemlélyével kapcsolatos per apropóján keresztül, a tárgyalóterem steril teréből kilépve jelenítődik meg (cselekményesítődik) a srebrenicai népirtás. Erdemović – mint ahogy a fejezet elején szereplő, dőlt betűs bekezdésből megtudhatjuk – részt vett a muszlim férfiak tömeges legyilkolásában, a Krstić-ügyben és a Karadžić-Mladić-ügyben tanúként szerepelt.¹⁸

A felejtés lehetőségének negligálása, a boldogság elérhetetlenné tétele a horvát dokumentarista prózához kapcsolódó drakulić szövegvilág meghatározó etikai alapvetése (különösen, hogy a 2004-es regény invenciózusan nem az áldozatokra, hanem a hágai per vádlottjaira, a bűnösökre fókuszál), ami a preventív gesztussal, a történelmi trauma ismételt elkövetésének a kivédésével és a történelmi tények, igazságok ideológiai kisajátításának, meghamisításának az elkerülési igényével is összefügg.

Drakulić regényének utolsó előtti fejezetében, a *Miért van szükségünk szörnyetegekre?* címűben saját maga magyarázza és értelmezi írói módszerét és műve perspektívájának eredetét, valamint a bűnök elkövetésével kapcsolatos

16 Uo.

17 I. m., 60.

18 I. m., 92.

álláspontját. Az író korábbi két háborús könyve, egy berlini könyvbemutató emléke, a horvátországi nyilvánosságból való kiközösítése, a svédországi exiliuma és a háborús tapasztalat, trauma feldolgozhatatlansága együttesen nyitnak utat *A légynek sem ártanának* szövegterében a regény geneziséről, poétikájáról és elkövetői perspektívájáról szóló metabeszédnek. A bűnök létrejöttének, realitásának kiváltó okát az elkövetők megértésével próbálja feltárni, és jelzi, az elkövetők szörnyetegekként való definiálása kizárja őket az emberek közül, így azonosulni sem lehet velük, és ezáltal a bűnök elkövetését eltávolítja a hétköznapi emberektől. Mint ahogy írja:

„És minél világosabbá válik, hogy a háborús bűnösök hétköznapi emberek lehetnek, annál jobban megijedünk. Természetesen azért, mert súlyosabb következtetések vonhatók le ebből, mint ha szörnyetegek volnának. Ha hétköznapi emberek követtek el háborús bűntetteket, az azt jelenti, hogy bármelyikünk elkövethet ilyeneket. Most már kezdjük érteni, miért olyan könnyű és kényelmes elhinni, hogy a háborús bűnösök szörnyetegek, semmint egyetérteni Ervin Staubbal abban, hogy »nem kivétel, hanem szabály, hogy a gonosz hétköznapi gondolatokból ered, hétköznapi emberek műve«”.¹⁹

Drakulić hivatkozik a téma jeles kutatóira (Raul Hilbergre, Theodor Adornóra, Zygmunt Baumanra, John Steinerre, Ervin Staubra, Christopher Browningra) és Philip Zimbardo pszichológiai kísérleteire, mindemellett fontos kiemelni, hogy regénye a dokumentarista szépirodalom eszközeivel próbálja a gonosz banalitását tetten érni. *A légynek sem ártanának* egy Hannah Arendt-mottóval nyit az *Esszék a megértésről (1930–1954)* című kötetből, mely mottó utolsó mondata Drakulić regényé-

nek címadója lett: „A pusztá élvezet kedvéért a légynek sem ártott volna.”²⁰ Hannah Arendt 1963-as könyve, az *Eichmann Jeruzsálemben* a Drakulić-regény előképének tekinthető, hiszen a horvát szerző a délszláv háborút kirobbantó nacionalista ideológiát, propagandát – Arendt nyomán²¹ – a náci ideológia működésmódjához hasonlítja. Másrészt Drakulić a perek során a vádlottak kapcsán nyelvileg és érzelmileg is Arendttel analóg tapasztalatokat közvetít. Például amit Miloševićről ír, az megfelel annak, amit Arendt Eichmann kapcsán fogalmaz meg: „az elkövető felületességével döböntött meg”, „[a]z egyetlen megfigyelhető jellemvonása valami egészen negatív volt: nem ostobaság volt ez, hanem gondolatatlanság.”²²

Hogyan teszi közelivé, ismerőssé, hétköznapivá Drakulić a hágai bíróság előtt kihallgatott, perbe fogott háborús bűnösöket? Radislav Krstić tábornok például a szerző-narrátor apjához való hasonlóságában tűnik fel, vagy a kinézetében bizalmat keltő boszniai szerb Goran Jelišićet (aki több mint száz muzulmán végzett ki) a szerző-narrátor lányának a nemzedéktársaként (barátlehetőségként, férjlehetőségként) ábrázolja stb. A regény szövegterében az emotív és a konatív kettősség²³ meglétét jól reprezentálják a volt államfő, a „balkáni mészáros”²⁴, Slobodan Milošević hágai pere és annak szemtanúként való figyelemmel kísérése kapcsán megfogalmazott narrátori reflexiók. A drakulići elbeszélő nem tudja elhinni, hogy Miloševićet kiadták Hágának, hogy a tárgyalás valósággá válhatott, és ehhez kapcsolódóan saját ambivalens reakcióin (a megkönnyebbülésén, a zavarán, a kellemetlenségérzetén) is meglepődik:

„Abban a kiváltságban részesültem, hogy végignézhetem a »balkáni mészáros« perét,

19 Drakulić, i. m., 155–156.

20 I. m., 5.

21 Jósfa Lídia Drakulićyal készített interjújában is említi az író Arendt nevét. Lásd Jósfa Lídia, Szemrebbenés nélkül – Slavenka Drakulić írónő, Magyar Narancs, 2005. július 28. Letöltés: 2022.06.28. https://magyarnarancs.hu/film2/szemrebbenés_nelkül_slavenka_drakulić_irono-64348

22 Heller Agnes, Elmélkedések Arendtről, a gonosztevőről és a gonoszról, Ex Symposion, 1999/26–27., Letöltés: 2022.06.28. <http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/gonosz/Heller/szoveg.htm>

23 Medve A., i. m., 112.

24 Drakulić, i. m., 104.

aki a gonoszt jelképezte életemben, aki lángra gyújtotta a hazámat – és mégis kínos volt ott látnom a tárgyalóteremben.”²⁵

A tényigazságokkal szembenézni próbáló (horvát, női) identitásban a totalitarizmusra törekvő, személyi kultuszt építő, Tito utáni államfő (a hatalmon levő férfi) elleni per, illetve ezt megelőzően maga Jugoszlávia széthullása (a jelen percepció szempontjából viszont éppen a gyerekkor és a nosztalgia terepe), a különböző népek békés együttélését véres gyilkosságokká változtató ideológia, a következmények felismerése az érzelmek ambivalenciájával együtt komoly válsághelyzetet (az identitás azonosságának, kontinuitásának problémáját) hoz(z) létre. A hágai törvényszék tárgyalóterme így a jugonosztalgiával való szembenézés és leszámolás, valamint a narrátor önvizsgálatának a terévé is válik.

„A tárgyalóteremben ülő férfi látványában volt valami, amit nem tudtam összeegyeztetni az emlékeimmel, énem rejtett, sebezhető részével. A ráció szintjén természetesen örültem annak, hogy a bíróság előtt láthatom. Élveztem, hogy végül is szembe kell néznie az igazságszolgáltatással. Mégsem volt ilyen egyszerű a dolog. Ráeszméltem, hogy őt látva a személyi kultusszal szembesülök, amelyben felnőttem. Bizonyos értelemben a Jugoszláviában eltöltött egész életemmel, amire legkevésbé számítottam.”²⁶

Még ha Medve A. Zoltán női irodalomról tett, kissé leegyszerűsítő megállapítását (azt tehát, hogy a női irodalom sajátja az érzelmek direkt vállalása) el is fogadjuk, Drakulić regénye néhol mégis túlságosan intenzíven, időnként didaktikusan alkalmazza az érzelmi kizökkentés, felkavarás kiváltására alkalmas eszközöket, sokszor zavarba ejtő zsurnalisztikai hatáselemeket. Például a kötet címadó fejezetében Jelišić horgászszenvedélyét összemosza a későbbiekben előtörő, érzelmileg közömbös gyilkolási hajlamával. Ennek ellenére *A légynek sem ártanának* elsődlegesen mégiscsak etikai

tétet ad fel magának, így vitathatatlan érdeme a háborús bűnökkel való szembenézés, a történelmi tény(ek) kérdésének problematizálása, valamint a hazugságok feltárásával, leleplezésével az igazsághoz, illetve ezáltal az igazságszolgáltatáshoz való eljutás és a kollektív felelősségvállalás igénye. Drakulić regénye tehát egy olyan diskurzustérbe lép be, mely a kollektív emlékezet és a tényleges múltbeli események közötti ütközőzóna, a dicső, honvédő háború és az etnikai háború, a népirtás közötti szemantikai és morális szakadék verbalizálását teszi önmaga feladatává, miközben azért erős, emlékezetes képekkel, metaforákkal is dokumentálja a megbocsájthatatlan háborús bűnöket. Ilyen emlékezetes képek a tisztogatással-tisztasággal kapcsolatos jelenetek. A tisztogatás-tisztaság motívum a felejtés negligálásával (a tabula rasa elutasításával) kiegészülve egyébként *A dögeltakarító* fontos és a szöveg több rétegébe is szervesen beépülő alakzata is.

A légynek sem ártanának dokumentarista szövegvilágában a gyilkolás, a tisztogatás poétizálásának egyik kiemelkedő példája – Radomir Konstantinović 1958-as (magyarul Csuka Zoltán fordításában 1964-ben megjelent) *Tiszták és piszkosak* című (Újvidék; Forum), többé-kevésbé háborús regényének a címét játékba hozva – a tisztaság és piszkosság oppozíciójában valósul meg. *Az Egy nap Dražen Erdemović életében* című fejezetben a gyermeki, zsigeri emlék megidézését beindító, az emlék véres, bűzös, abjekt horizontjával összeolvadó srebrenicai mézszárlás leírása az ex-jugoszláv irodalmakban fontos helyet betöltő Danilo Kiš-i történelmi mézszárszék szemantikai mezejére hatol be:

„A bűz egy mézszárszékre emlékeztette. Az anyja néha elküldte húst venni, de ő igyekezett ezt elkerülni. Nyáron a mézszárszék bűzét elviselhetetlennek érezte, kövér, zöld legyek szálltak a nyers húsdarabokra, táplálkozni és lerakni a petéiket. A hentes azzal szórakozott, hogy elkapdosta és egy pohár vízbe dobálta a legyeket. Dražen futott hazáig, hogy minél előbb meg-

25 I. m., 104.

26 I. m., 106.

szabaduljon a szagtól. Milyen kényes orrod van, korholta az anyja. Most ugyanez a bűz csapta meg a mezőn, és ugyanazok a fajta zöld legyek szálltak a friss tetemekre.”²⁷

Majd ennek ellenpontozásaként Erdemović (aki „ma már szabadlábban van, és a védett tanú státuszát élvezzi”²⁸) saját (gyilkos) kezének tisztaságára történő rácsodálkozását fogalmazza meg:

„Nem volt rajta vér, csak egy kis vízhólyag. Milyen furcsa, gondolta, vízhólyag a gyilkolástól. Kiszámolta, hogy körülbelül hetvenszer kellett lőnie. Hetven embert ölt meg, és vízhólyag lett a kezén! Ez hirtelen olyan mulatságosnak tűnt, hogy Dražen kurtán, hisztérikusan felkacagott.”²⁹

De a tisztaság és piszkosság szemantikai összejátszásának egyik legtömörebb leírása a kötet címadó fejezetében olvasható, mely megidézi a német náci ideológia és a zsidó megsemmisítés nyelvi reprezentációját is: „Jelišić pedig megparancsolta, hogy takarítsák le a vért. Gyűlölte a rendetlenséget.”³⁰

A nyers valóság lejegyzésére törekvő, a délszláv háborút megtapasztalt szubjektum fontos írói feladata, hogy (részrehajló) ítélkezés nélkül, egyfajta külső, objektív megfigyelőként dokumentáljon. Drakulić horvátként nem pusztán a Szerb Köztársaság hadseregének és vezetőinek a háborús bűneivel foglalkozik, és habár regényének jóval több fejezetében ír a szerbek által elkövetett vérengzésekről, a horvát hadsereg etnikai tisztogatásait is feltárja. Az első fejezetben ír ezekről, illetve az *Öngyilkos forgatókönyv*

című harmadik és az *Egy csendes októberi éjszaka* című negyedik fejezetben, utóbbiak a *Gospiciban, Pakracban vagy Sisakon tömegével megölt szerb civilekről*³¹ és a „gospicói csoport” (például a Mirko Norac, „a horvát hadsereg első háborús bűnökkel vádolt tábornoka”³²) ellen valló Milan Levar haláláról szólnak. Drakulić mindemellett keményen kritizálja Franjo Tuđman és az őt követő kormány politikáját és a háborús bűnökkel való szembenézéssel kapcsolatos hozzáállását és tevékenységét is. Mint írja:

„Az új, Tuđman utáni kormány semmivel sem buzgóbb a háborús bűntettek kivizsgálásában, mint elődje, és aziránt sem mutat nagyobb lelkesedést, hogy horvát háborús bűnösöket adjon ki a hágai törvényszéknek. A tuđmani propaganda évei után nehéz és politikailag veszélyes lett elfogadni az igazságot – nevezetesen, hogy horvát katonák elkövethettek és el is követtek háborús bűntetteket.”³³

Miközben Drakulić non-fiction regényének szövegvilágába erősen behatolnak az autobiografikus és biografikus vonatkozások, a hágai bíróságon látottakkal, hallottakkal kapcsolatos emóciók, a feltörő személyes traumákkal való szembenézések és a nosztalgiával való leszámolások, *A légynek sem ártanának* mégis képes – a háború jelenvalóságának (mintha a háború még nem ért volna véget) felmutatásán, a lezárhatatlanságon keresztül – a történelmi múlt, a kollektív traumák „feldolgozására”, irodalmiasítására, azaz képes nemcsak a történelem, hanem az irodalom igazságfeltételeinek is megfelelni.

27 Drakulić, i. m., 101.

28 I. m., 92.

29 I. m., 102.

30 I. m., 67.

31 I. m., 13.

32 I. m., 39.

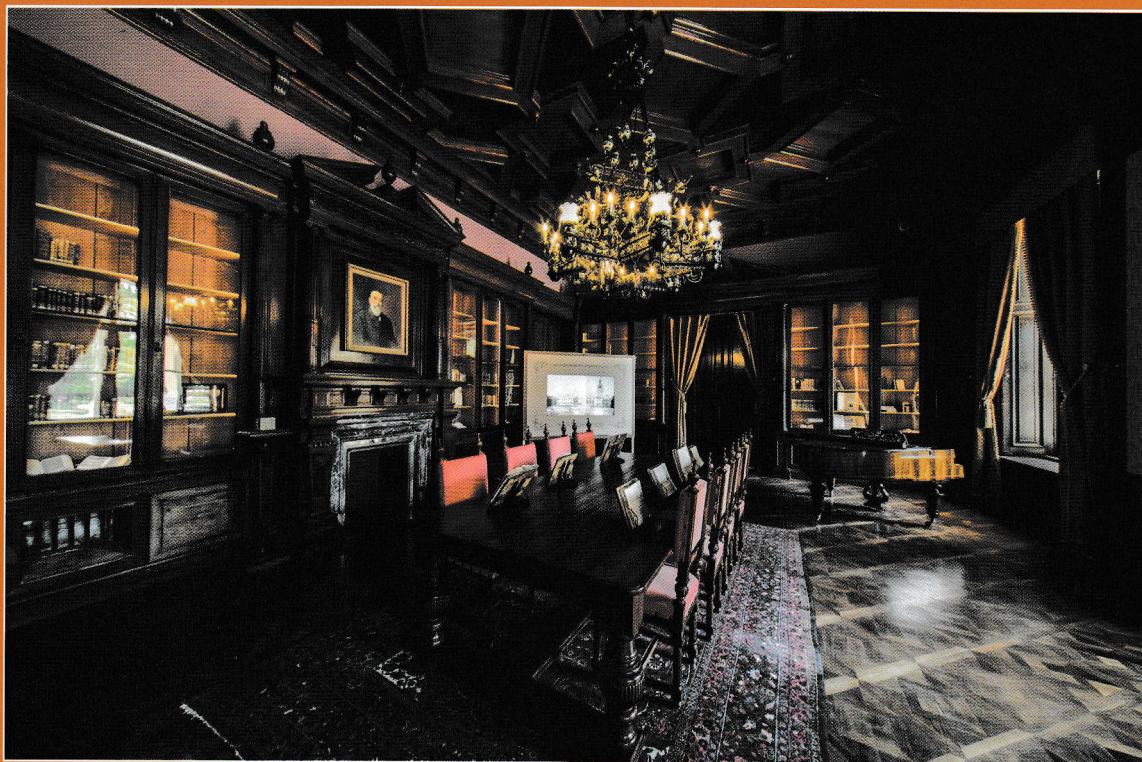
33 I. m., 38.

Ára: 500 Ft

www.barkaonline.hu

Ablak a kortárs magyar irodalomra

„...nyitott, befogadóképz... minden érték iránt, tekintet nélkül a korra, nemre, származásra és lakhelyre; az uralkodó és a háttérbe szorított kánonokhoz, a különböző művészeti irányzatokhoz, csoportokhoz való tartozásra... tudatos kánontörés... irodalmi és művészeti vizeink keresztül-kasul hajózása... olyan termékeny eklektika..., amely a különböző szemlélet- és beszédmódok, formaelvek szerint létrejött alkotásokat szükségszerűen dialóguskényszerbe hozza, talán nem ellenére a szerzőknek sem, de mindenképpen az olvasók öröme... a regionalitás és az egyetemesség, a minőség- és értékelvű szemlélet- és gondolkodásmód keretei között...”

Bárka

Következő számaink tartalmából

Becsy András, Dimény-Haszmann Árpád, Falusi Márton, Horváth Florencia, Lapis József, Meliorisz Béla, Oláh András, Szabados Attila, Tompa Gábor, Vörös Viktória versei

Darvasi László, Megyeri Edit Tünde, Oberczián Géza, Tóth László prózái

Tanulmányok Tamási Áron munkásságáról

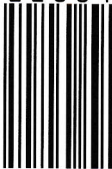
Kritikák Balassa Krisztián, Grecsó Krisztián, Leczo Bence, Ambrus Lajos, Simai Mihály kötetéről

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 1217-3053

22004

9 771217 305004